

Tom 12/2020, ss. 167-183

ISSN 0860-5637

e-ISSN 2657-7704

DOI: 10.19251/rtnp/2020.12(9)

www.rtnp.mazowiecka.edu.pl

Zbigniew Kruszewski

Towarzystwo Naukowe Płockie

TOWARZYSTWO NAUKOWE PŁOCKIE W DWUSETLECIU ZAŁOŻENIA

SCIENTIFIC ASSOCIATION OF PŁOCK ON THE TWO HUNDRED YEARS' ESTABLISHMENT ANNIVERSARY

Streszczenie:

Na początku XIX wieku powstało kilka polskich towarzystw naukowych. Jedno z nich w 2020 roku obchodzi 200-lecie swojego istnienia – Towarzystwo Naukowe Płockie. Przedstawiono kontekst polityczny, jak też inne towarzystwa naukowe powstałe w tym okresie, którym nie było dane dotrzeć do obecnych czasów. Zarysowano funkcjonowanie Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej w Płocku w latach 1820-1830.

Słowa kluczowe: społeczny ruch naukowy, towarzystwa naukowe, Towarzystwo Naukowe Płockie

Abstract:

At the beginning of XIX century a few Polish scientific associations were established.

In 2020, one of them, will celebrate its 200th anniversary of existence- Scientific Association of Płock. Herewith are presented the political context, and also other scientific associations that rose in time, which have not survived until the present time. The activity of Scientific Association beside Provincial School in Płock from 1820 to 1830 has also been outlined.

Keywords: social scientific movement, scientific companies, Scientific Company in Płock

KONTEKST POLITYCZNY

Na początku XIX wieku powołano na ziemiach polskich towarzystwa naukowe. Działalność niektórych z nich możemy obserwować w dzisiejszych czasach, po innych pozostały tylko ślady.

Koniec XVIII wieku to kres naszego państwa jako organizmu administracyjnego. Doprowadziły do tego rozbiory Rzeczypospolitej Obojga Narodów w 1772, 1793 i ostatecznie w 1795 roku. Zmiany w układzie sił politycznych w Europie wywołane przez cesarza Napoleona I Bonaparte dały Polakom nadzieję na odbudowę kraju. Zostało utworzone w 1807 roku, z jego woli, Księstwo Warszawskie z monarchą Fryderykiem Augustem, wnukiem króla Augusta III Sasa. Kraj podzielono na departamenty: poznański, kaliski, bydgoski, warszawski, płocki, łomżyński, a od 1809 r. dołączono departament radomski, krakowski, lubelski i siedlecki. W księstwie, urzędowym językiem był język polski, a urzędy sprawować mogli tylko obywatele księstwa. Nastąpił dynamiczny rozwój oświaty oraz szkolnictwa, do czego przywiązywali dużą wagę świątli obywatele mający wpływy w administracji. Przykładowo w Warszawie w 1808 roku została założona Szkoła Prawa i Administracji, a w 1809 powstała Szkoła Lekarska. Na bazie tych dwóch Szkół, z inicjatywy Stanisława Kostki Potockiego oraz Stanisława Staszica, w 1816 roku powstał Królewski Uniwersytet Warszawski. Pierwszym rektorem Uniwersytetu został ks. Wojciech Anzelm Szweykowski profesor szkoły departamentowej płockiej (Kruszewski, 2018, s.17).

Przyłączenie departamentu krakowskiego do Księstwa zakończyło okres postępującej degradacji uniwersytetu krakowskiego zwanego wówczas Szkołą Główną Krakowską i ponownie przywróciło mu polski charakter (Banach, 2016, s. 12).

W płockiej skali Księstwo Warszawskie oznaczało wejście na europejski szlak cywilizacyjny, w dużej mierze dzięki prefektowi departamentu płockiego Rajmundowi Rembielińskiemu. Przyczynił się on do powstania kilku placówek edukacyjnych, jak też umocnił i rozwijał płocką szkołę departamentową, której sukcesorem jest dzisiejsze Liceum Ogólnokształcące im. Marszałka Stanisława Małachowskiego. W mieście istniała duża grupa inteligencji świeckiej i kościelnej, której nieobojętne były sprawy publiczne i niepodległościowe. Istniało kilka łóż masonskich, w których aktywnie uczestniczyli nauczyciele i najświetniejsi mieszkańcy miasta.

Upadek Napoleona spowodował nowy podział Europy. Decyzją Kongresu Wiedeńskiego w 1815 roku na ziemiach polskich powstało Królestwo Polskie, zwane też Kongresówką, obszarowo mniejsze od Księstwa Warszawskiego. Na czele państwa miał stać monarcha połączony unią personalną z carem Rosji. Kraj został podzielony na województwa, z wyodrębnionym m.in. województwem płockim. Płock liczył ponad sześć tysięcy mieszkańców, szacuje się, że z tej liczby ok. trzydzieści procent umiało czytać i pisać, większość na poziomie podstawowym.

Ustrój Kongresówki określała Konstytucja Królestwa Polskiego. Konstytucja gwarantująca szereg swobód i przywilejów była systematycznie łamana. Po klęsce powstania listopadowego w 1831 roku Królestwo Polskie utraciło charakter odrębnego państwa i miało stanowić integralną część Rosji, z systemem nauczania w języku rosyjskim i rosyjskim systemem monetarnym. Po upadku powstania styczniowego w 1864 r. ostatecznie zlikwidowano odrębność Królestwa. Dokonano nowego podziału kraju na dziesięć guberni, m.in. powstała gubernia płocka, a ziemie te nazwano „Krajem Przywiślańskim”. Wzmociono represje, usuwano Polaków z administracji, sądownictwa, oświaty, rugowano wszelkie przejawy polskości. Stan ten trwał do czasów rewolucji w latach 1905-1907, kiedy to nastąpiła lekka odwilż w prześladowaniach trwająca do odrodzenia się państwa polskiego w 1918 roku.

PIERWSZE TOWARZYSTWA W XIX WIEKU

Po rozbiorach Polski, w tak złożonej sytuacji polityczno-społecznej, kiedy nie było na mapie Europy państwa polskiego, siły światłych obywateli wyra-
stające z ruchów oświeceniowych 1800 roku powołały Towarzystwo Przyjaciół
Nauk w Warszawie z prezesem Janem Albertrandym. Założyciele: uczeni, inte-
lektualiści, osobistości oficjalne oraz przyjaciele nauki, stanowili elitę umysłową
wszystkich Polaków. Wśród członków byli m.in. Ignacy Krasicki, Franciszek
Karpiński, Stanisław Trembecki, Adam Kazimierz Czartoryski, Ignacy Potocki,
Grzegorz Piramowicz, Jan Śniadecki, Stanisław Staszic, Aleksander Sapieha,
Henryk Sienkiewicz, Maria Skłodowska-Curie, Wacław Sierpiński (Kruszew-
ski, 2011, s. 66). Program działalności zakładał prowadzenie i propagowanie
nauki w sposób praktyczny, służący narodowi, polskim interesom narodowym,
jak też celom zachowania polskości. St. Staszic, prezes Towarzystwa (w la-
tach 1808-1826) wyraził myśl, że „głównym zamiarem towarzystwa jest ocalić
i udoskonalić ojczystą mowę, zachować i udokładnić narodu historię, poznać
rodowitą ziemię i wszystkie jej płody, dla tych dobycia, używania potrzeb-
ne rozkrzewiać umiejętności i sztuki”. Podkreślał, że „umiejętności dopotąd
są jeszcze próżnym wynalazkiem, może czczym tylko rozumem wywodem lub
próżniactwa zabawą, dopokąd nie są zastosowane do użytku narodów. I uczeni
potąd nie odpowiadają swemu towarzystw ludzkich przeznaczeniu, dopokąd
w ich naukach, w ich umiejętnościach rządy nie znajdą podług potrzebnych
wewnętrznej administracji rady i pomocy, dopóki ich umiejętności nie nadają
fabrykom, rękodzielnym oświecenia ułatwień kierunku i postępu” (Kruszewski,
2020, s.155). Prace naukowe Towarzystwa obejmowały wiele dyscyplin nauki,
a dla wielu miały przełomowe czy wręcz pionierskie znaczenie. Przykładem
mogą być studia nad językiem polskim prowadzone przez Samuela Lindego
(słownictwo) i Onufrego Kopczyńskiego (gramatyka), w wyniku czego powstał
Słownik języka polskiego. Towarzystwo zajmowało się, oprócz prac naukowych,
popularyzacją wiedzy, gromadzeniem obiektów muzealnych, organizowaniem
obchodów rocznic. Prace drukowane były w „Rocznikach Warszawskiego To-
warzystwa Przyjaciół Nauk”. W latach 1820-1830 ukazało się 21 tomów. Od
roku 1826 prezesem organizacji był Jan Ursyn Niemcewicz. W wyniku represji
po wybuchu powstania listopadowego Towarzystwo zostało rozwiązane przez
cara Mikołaja I w lipcu 1832 roku.

Długo trwały zabieg o powołanie towarzystwa naukowego w Krakowie. Już w 1776 roku Hugo Kołłątaj w memoriale przedstawił biskupowi Michałowi Prażmowskiemu, przewodniczącemu Komisji Edukacji Narodowej w Warszawie propozycję powołania towarzystwa naukowego przy Akademii Krakowskiej (Banach, 2016, s. 9). Inicjatywa ta nie została zaakceptowana ze względu na kryzys panujący w Akademii. Kolejne próby podejmowane przez H. Kołłątaja po przyłączeniu Krakowa do Księstwa Warszawskiego w 1809 r. również nie przyniosły powodzenia. „Dopiero zakończenie wojen napoleońskich a także postanowienia Kongresu Wiedeńskiego w stosunku do Krakowa obudziły nadzieję na pozytywne zakończenie wieloletnich starań o utworzenie towarzystwa naukowego” (Banach, 2016, s. 14). Rektor Uniwersytetu Krakowskiego, Władysław Litwiński (nazwa Jagielloński znalazła się po raz pierwszy w statucie uczelni uchwalonym 5 sierpnia 1817 roku) wykorzystał zamieszanie wśród władz politycznych Krakowa, jakie powstało po Kongresie i przedstawił wniosek w lipcu 1815 roku o powołanie Towarzystwa Naukowego przy Uniwersytecie Krakowskim. Komisja Organizacyjna Wolnego Miasta Krakowa w grudniu 1815 roku zatwierdziła statut Towarzystwa. Pierwsze uroczyste posiedzenie odbyło się 25 lutego 1816 roku, prezesem został rektor Uniwersytetu W. Litwiński, zgodnie ze statutem organizacji. Członków założycieli było czterdziestu i podzieleni byli na: honorowych, czynnych i korespondentów. Powstanie Towarzystwa, po tak wielu latach starań, było dużym sukcesem osobistym rektora, pozostałych członków władz uczelni i zaplecza naukowego. Środowisko krakowskiej inteligencji nie było tak silne jak warszawskiej, ale odczuwało potrzebę istnienia towarzystwa naukowego. Uniwersytet liczył od 200 do 400 studentów i 40 - 50 profesorów. Ten stan określał przez początkowe lata pozycję Towarzystwa (Zdrada, 2016, s. 59). Powstała organizacja była początkiem integracji i wzmocnienia potencjału naukowego Krakowa. Statut nakładał obowiązek „pomnażania wszelkich nauk, rozszerzania światła, rozkrzewienia sztuk, przemysłu i kunsztów w narodzie”. Po upadku powstania listopadowego działalność Towarzystwa Krakowskiego uległa znacznemu wyciszeniu, ale nie została zawieszona. Wiele osób, po rozwiązaniu przez władze carskie Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, upatrywało w Krakowskim Towarzystwie kontynuatora i strażnika społecznego ruchu naukowego Polaków (Pezda, 2016, s. 24). Zerwanie więzi Towarzystwa z Uniwersytetem Jagiellońskim w 1856 roku, jak też potrzeba ustanowienia nowego statutu organizacji w 1872 roku, który wymagał zgody cesarza austriackiego

spowodowały, że członkowie towarzystwa wyrazili zgodę na rozwiązanie Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 9 czerwca 1871 roku. Ostatnie posiedzenie Towarzystwa odbyło się w kwietniu 1872 roku. W grudniu 1872 ukształtowały się Wydziały Akademii Umiejętności, a posiedzenie inauguracyjne Akademii Umiejętności odbyło się 7 maja 1873 roku (Hübner, 2016, s. 40). Akademia Umiejętności, przekształcona w 1919 roku w Polską Akademię Umiejętności, stanowiła instytucję odrębną od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, chociaż są i przeciwne poglądy.

Trzecim powstałym w ówczesnych czasach, a będącym wynikiem aktywności środowiska lokalnego było Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie. Powstało ono w 1818 roku z inicjatywy Joachima Owidzkiego, późniejszego prezesa przy Szkole Wojewódzkiej, której rektorem (zarazem wiceprezesem Towarzystwa) był Andrzej Smolikowski. Cele organizacji wyrażono słowami „nie tak wyższych nauk przedmioty, jak raczej pierwiastkową młodzieży instrukcję i staranność o rozkrzewienie nauk początkowych w szkołach elementarnych miejskich i wiejskich”. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie zrzeszało miłośników nauki wywodzących się głównie z rady wojewódzkiej, jak też nauczycieli szkoły. Duża ich liczba była wolnomularzami, którzy przynależeli do łóż masońskich. Zadania, które wynikały z celu, koncentrowały się na rozwoju szkolnictwa elementarnego, a prace związane były głównie z popularyzacją oświaty, literatury, działaniami w obszarze pedagogiki. Członkowie zainteresowani byli rozwiązywaniem lokalnych problemów społecznych, szczególnie oświatowych. Towarzystwo funkcjonowało w trzech wydziałach: instytucji elementarnej, organizacji szkół elementarnych oraz nauki i umiejętności (Stogowska, 1998, s. 25). Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Lublinie zostało bezpowrotnie rozwiązane w 1830 r. na fali represji carskiej Rosji.

PIERWSZY OKRES FUNKCJONOWANIA TOWARZYSTWA PŁOCKIEGO

W okresie Królestwa Polskiego życie intelektualne Płocka koncentrowało się wokół Szkoły Wojewódzkiej, której tradycja sięga 1180 roku, jako szkoły kolegalnej. Od 1819 r. obowiązki rektora szkoły przejął Kajetan Morykoni. Przybył on do Płocka, mając 45 lat. Pracował dotychczas w Szkole Wojewódzkiej w Lublinie, w której funkcjonowało już Towarzystwo Przyjaciół Nauk. K.

Morykoni uczył się w Akademii Krakowskiej i był wychowywany w duchu polskiego Oświecenia. Miał za sobą dobre przygotowanie zawodowe (nauczycielskie, pedagogiczne, organizacyjne w szkolnictwie), jak też duże doświadczenie w pracy społecznej wynikającej z działalności w lożach masońskich, towarzystwach dobroczynnych, bibliotekarstwie. Wszystkie te swoje doświadczenia przeniósł na grunt płocki i włączył się w nurt oświeceniowy społeczeństwa. Okres, kiedy był rektorem w szkole płockiej charakteryzował się nowoczesnymi metodami pedagogicznymi. Morykoni angażował młodzież w różnorakie przedsięwzięcia związane z życiem pozaszkolnym. Był dobrym gospodarzem szkoły, którą za jego czasów odnowiono i wykonano wiele prac modernizacyjnych. Liczba uczniów w Szkole Wojewódzkiej wzrosła z 330 w 1820 roku do ponad 480 w 1829 roku. Wprowadził on obyczaj, że dobrych absolwentów szkoły z danego rocznika wpisywano do „Księgi Chwały” (Stogowska, 1998, s. 30). Tradycja ta przetrwała do naszych czasów, uległa modyfikacji - do „Księgi Chwały” wpisywani są najlepsi absolwenci w skali całego miasta, a nie tylko jednej szkoły średniej.

K. Morykoni 19 marca 1820 roku podczas uroczystości szkolnej zaproponował powołanie przy Szkole Wojewódzkiej Towarzystwa Naukowego, aby „upowszechnić i wznowić, ile możliwość dozwoli oświecenie kraju”. Można sądzić, że inspiracją do powołania towarzystwa oprócz doświadczenia rektora szkoły wyniesionego z Lublina, było rozporządzenie z 18 września 1818 roku Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydane przez S. K. Potockiego nakazujące nauczycielom „układać naukowe zapisy”. W przedstawionym programie zwanym „Pierwsze myśli względem utworzenia Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej, założył, aby „w pismach swoich zgromadzić wiadomości wyjaśniające wszystkie szczegóły dziejów narodowych, jakie znaleźć można w województwie płockim, jako też opisywać rzeczy godniejsze uwagi, mogące służyć do publicznego użytku, albo pomnażania dotychczasowej z nich korzyści, a wreszcie wysławiać potrzeby tej krainy” (Rolbiecki, 1969, s. 82-86; Kruszewski, 2018, s. 15). W tym celu zaproponował, że należy podjąć działania: po pierwsze - publikować w pismach opracowania dziejów narodowych, zwłaszcza dotyczących województwa płockiego, przedstawiać też potrzeby tego regionu; po drugie - umożliwiać społeczeństwu poznawanie ważnych potrzebnych wiadomości, młodzież zaś zachęcać do zdobywania wiedzy i kształcenia umiejętności; po trzecie - współpracować z innymi towarzystwa-

mi, korzystać z ich doświadczenia i jednocześnie służyć im swoimi uwagami” (Kostanecki, 1957, s. 6; Kruszewski, 2018, s. 15).

Pierwsze posiedzenie Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej w Płocku odbyło się 3 czerwca 1820 r. i uchwalono na nim statut organizacji oraz wybrano władze. Projektodawcą statutu był K. Morykoni (Kansy, 2012, s. 23). Prezesem organizacji został biskup ordynariusz płocki Adam Prażmowski, członek Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, senator Królestwa Polskiego, a sekretarzem Kajetan Morykoni rektor Szkoły Wojewódzkiej Płockiej (Rolbiecki, 1969, s. 92). Członkami założycielami w większości byli nauczyciele Szkoły Wojewódzkiej. Grupę członków z czasem powiększyli miejscowi urzędnicy, prawnicy, ziemianie i duchowni. W roku 1821 na 33 członków 13 było wolnomularzami (Rolbiecki, 1969, s. 117). Towarzystwo również powołało członków korespondentów oraz opiekunów. Przez członków opiekunów organizacja chciała pozyskiwać przychyłość dla swoich inicjatyw. Pierwszymi opiekunami byli m.in. St. K. Potocki – przewodniczący Komisji Wyznań i Oświecenia Publicznego, St. Staszic – radca stanu, prezes Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, Julian Ursyn Niemcewicz – sekretarz senatu Królestwa Polskiego, Bogumił Linde – dyrektor Biblioteki Publicznej, Wojciech Szweykowski – rektor Uniwersytetu Warszawskiego oraz Stanisław Grabowski – minister, następca St. Potockiego w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Florian Kobylański – prezes Komisji Wojewódzkiej Płockiej, zarazem prezes Towarzystwa Miłosierdzia, ks. Antoni Luboradzki – biskup sufragan płocki, ks. Edward Czarnecki – sekretarz Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk (Kansy, 2012, s. 24).

Biskup funkcję prezesa wypełniał raczej honorowo, służył radami i swoim doświadczeniem wynikającym z pracy w Towarzystwie Warszawskim (Kieffer-Kostanecka, 1978, s. 248). Sekretarz opracował program działania i go realizował, pozyskiwał nowych członków i sympatyków, zabiegał o sprawy Towarzystwa, przydzielał zadania członkom, prowadził rejestr inicjatyw, kierował codziennymi pracami, podejmował współpracę z innymi towarzystwami. K. Morykoni, jako faktyczny lider Towarzystwa Naukowego, występował do władz o różne zgody i zezwolenia oraz nawiązywał współpracę m.in. z Towarzystwem Krakowskim. Płocczanie pragnęli prowadzić swoją działalność naukową w kierunku jej użyteczności, chcieli uprawiać naukę społecznie użyteczną. Myślenie takie było zgodne z zaleceniami St. Staszica, wg którego nauka winna służyć

„użytkowi narodu”. Program działania organizacji sekretarz przedstawił w *Prospekcie działań Towarzystwa Naukowego przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej*, który uchwalony został 28 stycznia 1821 r. *Prospekt* zawierał założenia metodologiczne do opisu województwa, co było jednym z obszarów działalności członków. Drugi obszar, w który angażowali się członkowie, były to prace związane z działalnością pedagogiczną i literacką.

W *Prospekcie* przedstawiono nowatorskie podejście do badań, którego celem było ujednoczenie formy opisu poszczególnych elementów składających się na całkowity opis województwa. Określono w nim, że należy: „a) wszelkie przedmioty i fakty w obrazie województwa i materiałach do niego ujmować nie statystycznie, lecz w ich rozwoju i przemianach; b) nie poprzestawać na stwierdzeniu faktów, lecz wnikać w ich przyczyny, odkrywać przyczyny rozwoju różnych przedmiotów i zjawisk; c) odkrywać wzajemne związki między przedmiotami; d) nie poprzestawać na stwierdzeniu, co jest przyczyną jakiegoś niezadawalającego stanu rzeczy, lecz proponować także środki zaradcze, a więc, by podjęte badania służyły działalności praktycznej (gospodarczej); e) zbierać dane ze źródeł wiarygodnych – wszystko to wyrażone jednoznacznie i tylko w dziesięciu wierszach druku” (Rolbiecki, 1969, s. 157). Podjęty zamiar całościowego opisu województwa nie został zrealizowany. Pojawiły się pojedyncze opisy miejscowości czy fragmenty opisu działalności mieszkańców. Wielkie zasługi na tym polu miał Wincenty Hipolit Gawarecki, który opisał różne części województwa, m.in. Płock, Pułtusk, ziemię wyszogrodzką i dobrzyńską. Za swoje opracowania W. Gawarecki został przyjęty do Towarzystwa Naukowego Krakowskiego w 1824 r. i do Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie w 1830. Również sekretarz Morykoni podejmował tematy z zakresu opisu województwa, głosząc m.in. referaty *O teatrze płockim od 1759*, *Wiadomość o zabytkach starożytnych w okolicach Płocka w ciągu upływającego roku znalezionych* - dotyczył on znalezionych w 1824 r. starych monet, których wartość historyczną opisał Joachim Lelewel.

Drugi nurt, czyli pedagogiczno-literacki, był uprawiany w Towarzystwie m.in. przez Augusta Żdzarskiego – poetę, nauczyciela, wydawcę pierwszego płockiego czasopisma literackiego „Dziedzilija czyli Pamiętnik Płocki pięknej literaturze poświęcony”. Opracowywał on wiersze związane z bieżącym życiem społeczeństwa, pisał przemówienia, napisał też kilka ballad. Pisali też inni członkowie Towarzystwa, np. nauczyciel Rutkowski przedstawił rozprawę *O wy-*

chowaniu i naukach młodzieży płci żeńskiej, pułkownik Dębowski O potrzebie i korzyściach uprawiania nauki dla ludu wiejskiego, a sędzia Glos prezentował Myśli o wychowaniu dzieci.

Towarzystwo Płockie w statucie miało zapisane utworzenie i prowadzenie biblioteki jako ważnego narzędzia do prowadzenia prac badawczych, jak też istotnego elementu w rozwoju oświaty i kultury. Duże znaczenie przy organizacji biblioteki odgrywało doświadczenie K. Morykoniego. Z jego koncepcji wynikała potrzeba połączenia biblioteki szkolnej z Towarzystwem, na co otrzymał zgodę 21 września 1821 roku. Nowa instytucja otrzymała nazwę Biblioteka Publiczna i Szkolna Województwa Płockiego. Zbiory Biblioteki pochodziły z księgozbiorów starych, odziedziczonych po jezuitach i dominikanach, ale głównie od darczyńców, którymi byli uczniowie, nauczyciele, członkowie Towarzystwa, a także autorzy, którzy przekazywali własne wydawnictwa. Książki były w przeważającej części o tematyce humanistycznej, z dziedziny literatury, filozofii, historii. Część zbiorów stanowiły gramatyki języka polskiego, łacińskiego, niemieckiego, rosyjskiego czy też innych, które były gromadzone dla potrzeb szkolnych, tj. dla uczniów i nauczycieli. W zbiorach czasopism znajdowały się m.in. „Dziennik Urzędowy Województwa Płockiego”, „Dziennik Warszawski”, „Dziennik Wileński”, „Monitor Polski”, „Pamiętnik Warszawski”, „Rozrywki dla dzieci”, „Tygodnik dla dzieci”. Zasoby biblioteczne, oprócz czasopism, liczyły ok. 5000 woluminów (Stogowska, 1998, s.70-75).

Powstanie Biblioteki wynikało z potrzeb środowiska, ale było też odpowiedzią na panującą tendencję organizowania bibliotek publicznych. Dzięki inicjatywie Towarzystwa utworzona ksiąźnica publiczna była jedną z pierwszych w kraju. W późniejszym okresie, w czasie narastających prześladowań i nasilającej się rusyfikacji przechowywała i udostępniała książki polskie, które były w bardzo ograniczonym zakresie dostępne.

Towarzystwo, w tym samym dniu, co w sprawie Biblioteki, tj. 21 września 1821 r. otrzymało zgodę na funkcjonowanie Muzeum Publicznego i Szkolnego Województwa Płockiego. Muzeum to stanowiło przykład jednego z pierwszych muzeów działających w Polsce (Sołtysiak, 1989, s. 22). Na ziemiach polskich u progu XIX wieku świadomość dbania o ślady przeszłości, pojmowane jako fundament wspólnoty, dopiero się rodziła. Kolekcjonerstwo i zbieractwo tego okresu miało przeważnie charakter prywatny, było podejmowane przez osoby wywodzące się z różnych sfer społecznych i prowadzone w rozmaity i nie-

usystematyzowany sposób. Muzeum powołane przez instytucję - Towarzystwo Naukowe - było pionierskie w kontekście dotychczasowego zbierania pamiątek historii i kultury. W skład zbiorów Muzeum wchodziły artefakty szkolne z pracowni tematycznych, np. biologicznej, mineralogicznej, matematycznej, ale też darowane przez osoby fizyczne, w tym uczniów i nauczycieli. Przykładowo poseł ziemi gostynińskiej Dębowski z Tokar podarował 25 muszli morskich i skorupę jaja strusiego oraz minerały. Były też dary archeologiczne, które odnajdowane były w czasie prac rolnych czy prowadzonych prac ziemnych. Cenny dar stanowiły znalezione monety z Trzebonia, które następnie przekazane zostały do Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Warszawie. Zbiory te opracował Joachim Lelewel. J. Lelewel był także autorem pracy o innym zabytku związanym z Płockiem, tj. Drzwiach Płockich katedry (Stogowska, 1998, s. 66). Często w miejsca, w których znaleziono eksponaty wybierały się różne osoby celem przeprowadzenia wywiadów, dokonania opisu miejsca, wykonania planu topograficznego. Jak zauważa Sołtysiak, zbiory Towarzystwa nie odbiegały swym zasobem od muzeów europejskich, gdzie gromadzono prawdziwe różności, a nie dzieła sztuki w dzisiejszym pojęciu (Sołtysiak, 1989, s.44). Przeważała bowiem w tamtym okresie funkcja gromadzenia rzeczy unikatowych i ich przechowywania. Zachowały się spisy obiektów, co świadczy o ewidencji zbiorów i ich katalogowaniu. Takie podejście jest wyrazem profesjonalizmu w zbieraniu muzealiów na Ziemi Płockiej. Muzeum było jedną z pierwszych tego typu placówek w Królestwie Polskim. Spadkobiercą tego muzeum jest Muzeum Mazowieckie w Płocku obchodzące w 2021 r. swój jubileusz 200-lecia.

Towarzystwo, oprócz działań opisanych w statucie, podejmowało inicjatywy wynikające z aktualnej sytuacji społecznej czy politycznej. Ważną akcją było upamiętnienie śmierci pierwszego opiekuna St. K. Potockiego, który zmarł 14 września 1821 roku. Z inicjatywy K. Morykoniego upamiętniono St. Potockiego pomnikiem, którym był odrębny Dział Biblioteki Publicznej i Szkolnej Województwa Płockiego, zgromadzony w specjalnej szafie z popieraniem i odpowiednim napisem. Inauguracja była bardzo uroczysta. Odbędzie się w marcu 1822 roku podczas uroczystości szkolnej, na którą przybył prezes Warszawskiego Towarzystwa St. Staszic. K. Morykoni wygłosił przemówienie, w którym odniósł się do sytuacji politycznej i likwidacji swobód obywatelskich w Królestwie Polskim (Kruszewski, 2018, s. 23). Czczenie pamięci osoby, która zmarła w osamotnieniu, w wyniku odsunięcia od władzy i łask protektora cara

Aleksandra I, było aktem odwagi, zwłaszcza że Warszawskie Towarzystwo, którego członkiem był były minister i zarazem prezes działu nauk, nic w tej sprawie nie uczyniło. Dopiero w 1824 r. St. Staszic na posiedzeniu Warszawskiego Towarzystwa wygłosił mowę, a w kościele św. Krzyża w Warszawie odbyło się nabożeństwo, podczas którego biskup Prażmowski wygłosił okolicznościowe kazanie poświęcone St. K. Potockiemu (Stogowska, 1998, s. 59). Podobna msza upamiętniająca zmarłego odbyła się już w listopadzie 1821 roku w katedrze płockiej. Działania płocczan świadczą o dużej wdzięczności dla zmarłego St. Potockiego za jego przychylność, wsparcie i ułatwienia przy zawiązywaniu Towarzystwa Płockiego, jak też zasługi dla rozwoju oświaty w Królestwie Polskim.

W ówczesnym okresie funkcjonowania Towarzystwa w Płocku miała miejsce również manifestacja narodowa o dużym wydźwięku patriotycznym. W wyniku prowadzonych w katedrze płockiej, z inicjatywy bp. A. Prażmowskiego, prac archeologicznych zostały odnalezione i zidentyfikowane szczątki Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego. Szczątki w specjalnej trumnie złożono w kaplicy królewskiej katedry, w sarkofagu projektu Zygmunta Vogla, ozdobionym Orłem Białym. Uroczystość odbyła się 12 września 1825 r., pod przewodnictwem bp. A. Prażmowskiego, z udziałem ogromnej liczby wiernych, przy zaangażowaniu członków Towarzystwa. A. Stogowska zauważa, że „organizując w swojej stolicy biskupiej uroczystość poświęconą władcom Polski, (Prażmowski – dopisek) dążył do podniesienia prestiżu Płocka i swojej stolicy, gdyż Warszawa nie mogła się poszczycić takimi grobami. Jest to słuszne uzasadnienie, lecz przyznać trzeba, że obok korzyści osobistych, Towarzystwo osiągało także swój cel, przybliżając społeczeństwu historię narodową. Zwłaszcza w okresach późniejszych powoływano się na tę akcję, przypisując ją Towarzystwu” (Stogowska, 1998, s. 61).

Należy przypuszczać, że część zbiorów muzealnych, jak i książek przetrwało w zbiorach szkolnych, pomimo zaprzestania funkcjonowania Towarzystwa i odnalazły się ponownie w zbiorach Towarzystwa po jego reaktywacji w 1907 r.

Pod koniec lat dwudziestych aktywność członków Towarzystwa, jak i samego K. Morykoniego słabła. Nasilały się represje zaborcy. Ludność zajęta była sprawami bieżącymi. Wybuchło powstanie listopadowe. K. Morykoni umarł 27 grudnia 1830 roku w wieku 56 lat. Towarzystwo zaprzestało swojej działalności, gdyż zgodnie ze statutem nie zostało rozwiązane, a prezes bp. A. Prażmowski

nie złożył urzędu, czego również wymagał statut organizacji. Za umowną datę zawieszenia działalności przyjmuje się 1830 rok.

Należy zwrócić uwagę, że o ile Królewskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Warszawie zostało rozwiązane, a jego zbiory w 1832 r. wywieziono do Petersburga, Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej w Lublinie wraz z wybuchem powstania listopadowego również zostało rozwiązane, a Towarzystwo Krakowskie przy Uniwersytecie przestało działać w 1872 roku i w jego miejsce powstała Akademia Umiejętności z odmienną misją i celami, to Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej w Płocku nie zostało rozwiązane, ale zawiesiło działalność. To daje podstawy do zachowania ciągłości funkcjonowania płockiego Towarzystwa. Zbiory biblioteczne, muzealne zostały zachowane w Szkole Wojewódzkiej. Oczywiście, w wyniku upływającego czasu i represji, uległy częściowemu rozproszению. Stąd odradzając się, Towarzystwo nawiązywało do swojej historii i działalności, utrzymując swoistą ciągłość funkcjonowania sprzed lat, podobnie jak państwo polskie. Towarzystwo w Płocku odrodziło się jedenaście lat wcześniej niż państwowość i niezależność Polski, tj. w 1907 roku. Sprzyjały temu swobody uzyskane w wyniku rewolucji 1905 roku (Kunikowski, 1999, s. 33). Impulsem do odrodzenia się Towarzystwa był artykuł Stefana Gorskiego w „Przeglądzie Historycznym” pt. *Towarzystwo Naukowe Płockie 1820-1830*, w którym autor przypomniał płockie tradycje społecznego ruchu naukowego oraz przedstawił pomysł wznowienia działalności organizacji (Gorski, 1906, s. 259-275, Kansy, 2013, s. 252). Grupa płockich aktywistów: Aleksander Maciesza, Adam Grabowski, ks. Tomasz Kowalewski, Aleksander Zalewski opracowała statut i 28 grudnia 1906 roku przedłożyła go do zatwierdzenia. Statut został zatwierdzony przez gubernatora rosyjskiego, co umożliwiło zorganizowanie spotkania organizacyjnego 23 marca 1907 roku. Na prezesa Towarzystwa wybrano A. Macieszę (lekarza okulistę, posła do pierwszej Dumy Państwowej z ziemi płockiej), który tę funkcję sprawował aż do śmierci w październiku 1945 roku. Wiceprezesami zostali ks. prałat Antoni Julian Nowowiejski (późniejszy biskup ordynariusz płocki, błogosławiony) oraz nauczyciel Stefan Rutski, zaś sekretarzem został Adam Grabowski. Statut odrodzonego Towarzystwa nawiązywał do statutu z 1820 r., wyznaczał kierunki działalności organizacji, m.in. krzewienie nauki i oświaty oraz gromadzenie danych naukowych dotyczących guberni płockiej. Wśród najważniejszych zadań znalazło się

rozwijanie badań regionalnych i ich promocja, utworzenie biblioteki, zbieranie pamiątek do muzeum oraz krzewienie oświaty w społeczeństwie.

Tak rozpoczęło się na nowo funkcjonowanie Towarzystwa Naukowego Płockiego, które trwa do obecnych czasów, z przerwami w okresie pierwszej i drugiej wojny światowej oraz stanu wojennego w 1981 roku.

REFLEKSJE I WARTOŚCI WNIESIONE PRZEZ TOWARZYSTWO NAUKOWE PRZY SZKOLE WOJEWÓDZKIEJ W PŁOCKU

Towarzystwo Naukowe przy Szkole Wojewódzkiej w Płocku powstało niemal w ostatniej chwili, wykorzystując możliwości wynikające z ówczesnej sytuacji politycznej i społecznej. Było ono lokalnym ośrodkiem myśli i nauki. Dobrze wiedziano i zdawano sobie sprawę, jak fatalne konsekwencje dla rozwoju społeczeństwa polskiego wynikają z braku oświaty. Wiadomym było, że dla wznowienia państwowości polskiej potrzebna jest świadomość narodowa, a dla zachowania tej świadomości pamięć historyczna. Była też świadomość dystansu, jaki dzielił nas do narodów, które miały własną państwowość. Odsunięcie od władzy ludzi postępowych pod koniec roku 1820, ze St. K. Potockim na czele, do czego przyczynił się walczyk, m.in. bp. Prażmowski i wymiana ich na konserwatystów współpracujących aktywnie z zaborcą, nie tworzyły atmosfery do działań na rzecz rozwoju polskiego społeczeństwa, w tym jego oświaty.

Kłęska powstania listopadowego przyniosła katastrofalne skutki dla instytucji naukowych i szkolnictwa polskiego w Królestwie Polskim. Nauka i oświata polska stały się ofiarą represji cara Rosji Mikołaja I. Towarzystwa naukowe zostały rozwiązane lub zawieszają działalność, a ich zbiory były wywożone w głąb Rosji, tak stało się m.in. ze zbiorami Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Płockie Towarzystwo, wskutek różnych okoliczności, nie zostało rozwiązane. Zaprzaściło ono jedynie swojej działalności w wyniku bierności członków, braku inicjatyw ze strony prezesa, który nie złożył rezygnacji i nie został odwołany oraz śmierci faktycznego lidera, sekretarza K. Morykoniego.

Zasługą Towarzystwa Płockiego w latach 1820-1830 było zwrócenie uwagi na potrzebę badań związanych z regionem. Postawiono sobie ambitny cel opisu województwa i do jego realizacji przyjęto nowatorskie metody pracy badawczej. Program badawczy obejmował szeroką problematykę: przyrodę, zabytki, kul-

turę, szkolnictwo, demografię, ekonomię, religię, obyczajowość, a nawet opisy życia osób zasłużonych, jak też miejscowości. Często jednak jest tak, że statutowe nakazy, założenia i zobowiązania badawcze weryfikuje potencjał danego środowiska ludzi. Wówczas plany trzeba uaktualniać, zmieniać, ograniczać, co też miało miejsce w przypadku płockiej organizacji. Do prac byli zaangażowani nie tylko członkowie Towarzystwa, ale też uczniowie Szkoły Wojewódzkiej, co jest warte podkreślenia. Towarzystwu nie udało się jednak opisać województwa, ale pobudziło szereg osób do zainteresowania się swoim regionem, jego historią. Powstały cenne prace, które były pierwszymi w wielu obszarach życia społecznego. Działalność Towarzystwa wpisuje się tymi aktywnościami w pionierskie prace dotyczące regionalizmu i jego rozwój. Zapoczątkowane badania regionalistyczne wskazywały na nasze korzenie i przyczyniały się do ożywienia patriotycznego nie tylko wśród dorosłych, ale również młodzieży, co było niezwykle istotne w ówczesnym okresie społeczno-politycznym.

Towarzystwo Płockie przyczyniło się do utworzenia biblioteki publicznej, niezbędnego warsztatu do pracy naukowej i muzeum publicznego jako jednego z pierwszych w Królestwie Polskim. Aleksander Gieysztor, członek honorowy TNP, wskazał osiągnięcia organizacji w latach dwudziestych dziewiętnastego wieku: badania regionalne na szeroką skalę i ożywione patriotycznym duchem, troskę o warsztat pracy umysłowej w postaci biblioteki i muzeum, wspieranie się na miejscowym personelu nauczającym, sięgnięcie po mecenat społeczny jako bazę ideową i materialną działań (Gieysztor, 1995, s. 17).

Należy zwrócić uwagę, że szereg prac było dorobkiem materialnym i rzeczowym społeczników. Jednak pozostawiono w tej działalności coś znacznie cenniejszego niż dobra materialne. Pobudzono szereg osób w Płocku do działań i myślenia na rzecz kraju, własnej najbliższej okolicy, regionu, dobra wspólnego, pomocy innym.

Towarzystwo Płockie w swojej działalności naukowej, oświatowej i kulturalnej opierało się na wartościach humanistycznych. Kształtowało świadomość, więzi lokalne oraz postawy regionalistyczne, które przyczyniły się do podtrzymywania polskości, dziedzictwa kulturowego, umacniały ducha narodowego.

Kontynuatorem idei i myśli zrodzonej przez dwustu laty przez swoje dziedzictwo, kulturę, naukę, trwanie jest dzisiejsze Towarzystwo Naukowe Płockie.

BIBLIOGRAFIA

Banach Andrzej Kazimierz. 2016. *Narodziny Towarzystwa Naukowego Krakowskiego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego*. w: Jerzy Wyrozumski (red.). *Towarzystwo Naukowe Krakowskie w 200-lecie założenia (1815-2015)*. Kraków: Wydawnictwo PAU.

Gieysztor Aleksander. 1995. *Słowo wstępne do uczestników sesji jubileuszowej pt. Towarzystwo Naukowe Płockie w Polsce i na Mazowszu*. Płock: Notatki Płockie, nr 2/163.

Hübner Piotr. 2016. *Od Towarzystwa Naukowego Krakowskiego do Akademii Umiejętności*. w: Jerzy Wyrozumski (red.). *Towarzystwo Naukowe Krakowskie w 200-lecie założenia (1815-2015)*. Kraków: Wydawnictwo PAU.

Kansy Andrzej. 2012. *Na marginesie swobody: Notatki Płockie (1956-2011) – historia i polityka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.

Kansy Andrzej. 2013. *Tradycja i współczesność Towarzystwa Naukowego Płockiego*. w: Zbigniew Kruszewski (red.). *Towarzystwa Naukowe w Polsce, dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.

Kieffer-Kostanecka Maria. 1978. *Płock w okresie od zaboru pruskiego do Królestwa Kongresowego*. w: Aleksander Gieysztor (red.). *Dzieje Płocka*. Płock: Wydawnictwo TNP.

Kostanecki Stanisław. 1957. *Dwie rocznice Towarzystwa Naukowego Płockiego*. w: *Towarzystwo Naukowe Płockie w 1820-1830, 1907-1957, Szkice i materiały*. Płock: Wydawnictwo TNP.

Kruszewski Zbigniew. 2011. *Towarzystwo Naukowe Płockie – podmiot życia publicznego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Kruszewski Zbigniew. 2018. *Towarzystwo Naukowe Płockie w odrodzonej Polsce*. Płock: Wydawnictwo TNP.

Kruszewski Zbigniew. 2020. *Towarzystwa naukowe – niedoceniane organizacje*. Płock: Wydawnictwo TNP.

Kunikowski Stanisław. 1999. *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX wieku*. Włocławek: Wydawnictwo TNW.

Pezda Janusz. 2016. *Dzieje Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Jagiellońskim połączonego*. w: Jerzy Wyrozumski (red.). *Towarzystwo Naukowe Krakowskie w 200-lecie założenia (1815-2015)*. Kraków: Wydawnictwo PAU.

Rolbiecki Waldemar. 1969. *Towarzystwo naukowe przy Szkole Wojewódzkiej Płockiej (1820-1830)*. Wrocław, Warszawa, Kraków.

Sołtysiak Marian. 1989. *Muzeum Mazowieckie w Płocku. Historia i funkcje społeczne*.

Płock.

Stogowska Anna Maria. 1994. *Dzieje i funkcje bibliotek Towarzystwa Naukowego Płockiego*. Płock: Wydawnictwo Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Oddział w Płocku.

Stogowska Anna Maria. 1998. *Rola Intelktualna i kulturotwórcza Towarzystwa Naukowego Płockiego w latach 1820-1830, 1907-1939*. Płock: Wydawnictwo Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Oddział w Płocku.

Zdrada Jerzy. 2016. *Między Wschodem a Zachodem Międzynarodowe relacje TNK 1815-1872*. w: Jerzy Wyrozumski (red.). *Towarzystwo Naukowe Krakowskie w 200-lecie założenia (1815-2015)*. Kraków: Wydawnictwo PAU.

NOTA O AUTORZE

Zbigniew Kruszewski, prof., prezes Towarzystwa Naukowego Płockiego, rektor Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica w Płocku.